

О КРИТЕРИЈУМУ ИЗБОРА ЈЕВАНЂЕЉСКИХ ТЕКСТОВА ЗА ГРАЂУ ЦРКВЕНОСЛОВЕНСКОГ РЕЧНИКА СРПСКЕ РЕДАКЦИЈЕ

Гордана ЈОВАНОВИЋ, Београд

Израда црквенословенских речника словенских редакција подухват је од огромног значаја за славистику у целини а посебно за словенске народе међу којима су старословенска писменост у најужем смислу а шире — многе културне и политичке компоненте византијске империје наставиле да функционишу и онда кад Византија, несрећним стицајем околности, није више била у стању да брани своје државно-политичке и културне бедеме.

Средњовековна Србија, као и друге земље византијског културног ареала, прихвата улогу чувара и настављача многих елемената из којих се састојало духовно биће византијске државе. Стварајући, међутим, јаку и самосталну државну и црквену организацију, средњовековна Србија, по многим својим настојањима и остварењима, доказала је да је способна не само да преузима него и да ствара. Рашки и светогорски културни центри, српско књижевно стваралаштво и први српски оригинални писци који се јављају већ у XIII веку¹ доказ су да је једна преузета култура добила своју оригиналну, културно-историјску димензију.

Овај моменат оригиналности мора се узети у обзир и кад је у питању читав комплекс наше старе писмености, књижевности и културе као и кад се разматрају поједини њихови сегменти. Изгледало би на први поглед да је реч »оригиналан« превише маркирана. То је у неку руку и тачно ако прихватимо речничку дефиницију. Кад је, међутим, у питању наше старо писано наслеђе, овој речи треба одузети део њене семантичке искључивости и примењивати је са више толеранције него што бисмо то учинили у односу на нашу савременост.

Јеванђељски текст по самој својој суштини не дозвољава слободну текстуалну интерпретацију из које би могле проистећи импликације садржинске природе па би стога могло изгледати претерано тражити у њему српску редакцијску

¹ И. Грицкат, Актуелни језички и текстолошки проблеми у старим српским ћирилским споменицима, НРБ СРС, Београд 1972, 13.

самосвојност. У неком апсолутном смислу то је и тачно. Свест о »неповредивости« јеванђељског текста била је стално присутна па ни наша редакција, као ни друге словенске,² није се упуштала у радикалне лексичке захвате. Чак ни инверзија која не утиче на садржину није примењивана у највећем броју ексцерпираних јеванђељских споменика. Нешто је карактеристичнија за само два и оба су четворојеванђеља са праксапостолом (Хил 52³ и Рс 643⁴) нпр.: ... како да оуџрѣтъ ваша добра дѣла Мт 5.16 (Хил 52) ум. како да оуџрѣтъ дѣла ваша добра, ... за многыне изливаема Мк 14.24 (Хил 52) ум.: ... изливаема за многыне, ... и провише љмоу главоу Мк 12.4 (Рс 643) ум.: ... и провише главоу љмоу, итд. Српска редакција је, као што се види, свесно остајала на сигурном и освештаном тлу класичних канонских споменика. Признавање ове чињенице много је значајније него што би могло на први поглед изгледати. Оно пре свега доста сужава дефиницију појма »редакција« и захтева јасно одређивање и дефинисање других редакцијских експонената, што је веома значајно приликом избора јеванђељских текстова који ће ући у корпус грађе за Црквенословенски речник српске редакције.

Говориће се нешто више о корпусу четворојеванђеља српске редакције који је боље проучен и у односу на апракосе има своју посебну проблематику.

Известан број српских тетра из XIII века која су ушла у грађу за Речник показала су једну занимљиву особеност — наиме, по својој текстолошкој конструкцији могу се сврстати у три групе: 1) У прву спадају *Рашкохиландарско* и *Мокропољско јеванђеље*.⁵ Ова група одликује се »конзервативним« лексичким слојем (до краја јев. по Матеју) који је најближи првобитном тетра-тексту (*Маријинско јев.*) а јев. по Марку, Луки и Јовану (осим две »конзервативне« интерполације у *Рашкохиландарском јев.* у делу јев. по Јовану) показују велику блискост са рус-

² Ј. Tandarić, Neke osobitosti hrvatsko-glagoljaškog prijevoda evanđelja, »Istra«, Časopis za kulturu, književnost, društvena pitanja, 16, br. 1-2, 1978, 18 i dalje.

³ Д. Богдановић, Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара, Београд 1978, 68. под бр. 52.

⁴ Изложба српске писане речи, НРБ СРС, Београд 1973, 30. под бр. 66.

⁵ Нав. дело, 18, 25. као и: М. Пешикан, Мокропољско четворојеванђеље из XIII века — споменик значајне фазе у развоју старосрпске писмености, Зборник за филологију и лингвистику, XVI/1, Нови Сад 1973, 61-88; М. Пешикан-Г. Јовановић, Текстолошки састав и основне одлике текста најстаријих српских четворојеванђеља, ЈФ, књ. XXXI, Београд 1974-5, 23-53; Г. Јовановић, Најстарија српска четворојеванђеља у светлу неких лексичких особености, ЈФ, књ. XXXVI, Београд 1980, 89-100; Г. Јовановић, Неколико речи о проучавању старосрпских јеванђеља, Археографски прилози, 2, НРБ СРС, Београд 1980, 183-188.

ким јеванђељима мстиславско-јурјевског типа, одн. у лексичком фонду ове »млађе« секције уочљива је замена грецизама словенским лексичким еквивалентима: *стаѣишина жьрьчъскъ ум. архиеѣи, право ум. аминь, домоц-стронтељ ум. иконоумь*, итд. 2) Другу групу чине *Боганово*,⁶ *Војбогуйко*⁷ и *Шишатобачко јев.*⁸ у којима се исто тако јасно разграничавају две секције — »конзервативна« до X пл. јев. по Луки и »млађа« до краја јеванђељског текста. 3) У трећу групу за сада се може убројати само *Грујићево јев.* бр. 25⁹ које представља мешовиту верзију у текстолошко-лексичком смислу. Јеванђеља из XIV века, која су досад обрађена, не показују никакву склоност ка текстолошкој парцелизацији.

Још увек недовољна текстолошка проученост старосрпске јеванђељске грађе као и недостатак упоредног словенског материјала овога типа из других словенских редакција не омогућава да се изрекне суд о разлозима оваквих текстолошких склопова. Несумњиво је да нека мотивација постоји, али која? Да ли су то разлози литургијске природе или опредељења неких наших скрипторија у односу на расположиве предлошке или неки сасвим други, тешко је рећи. Без обзира на све, чињеница је да су ове текстолошке верзије биле распрострањене на територији средњовековне Србије и то је довољно да их не смемо превидети. Стога је потребно да се у будућем речнику потврде из грађе означе по секцијама у које спадају. На тај ће се начин добити јасна слика лексичког фонда у зависности од текстолошког момента, што може бити веома значајно за проучавање лексике и класичних старословенских споменика и споменика појединих словенских редакција.

Приликом избора јеванђељских текстова неопходно је узети у обзир и многе друге елементе. Они ће често варирати од споменика до споменика али досадашњи радови из старословенске лексике установили су довољан број лексичких специфичности које свакако треба имати у виду. Навешћемо само неке.

Значајно је установити списак лексема које су у науци оквалификоване као дијалекатске, нпр. *алѣкати, алѣканѣ, глаголѣ, глаголати, одежда, одеѣниѣ*, итд. Даље, речи са јужнословенским еквивалентима:

⁶ V. Mošin, *Ćirilski rukopisi Jugoslavenske akademije, I*, Zagreb 1955, 125. pod br. 69.

⁷ Изложба ..., 25. под бр. 44.

⁸ Нав. дело, 28. под бр. 58.

⁹ Нав. дело, 27. под бр. 52.

БАГЪРЪ, БАГЪРЪНЪ, БАГЪРЪНИЦА, БРАКЪ, БРАЧЪНЪ, ВЪЗГЛАВЪ-
НИЦА, ВЪННИ СМ, итд. Најзад, речи са западнословенским еквивалентима:
БАЛИИ (ум. ВРАЧЪ), ВЕЛЪМИ (ум. ЗЪЛО), ИШТАДИЕ, НЕПРИЪЗНЪ,¹⁰
итд. Комплетан списак овога типа лексема у свакоме од споменика српске редак-
ције може бити важан за решавање многих питања старословенске лексикогра-
фије а кад су у питању први преводи богослужбених књига, може, између осталог,
бити користан за расветљавање односа који постоје између апракоса и комплек-
торних делова тетре.

Синонимија је једно од централних питања дијакроне словенске лексико-
графије и лексикологије. Истраживања у овој области морају бити вишесмерна.
Прво, синоними се у великом броју могу сврстати у квазикатегорије, одн. у
парове у којима збир њихових семантичких поклапања није ништа мањи од
збира њихових семантичких разлика.¹¹ Узмимо као пример: ПЪТЬЛЪ ВЪЗГ-
ЛАСИ - ... ВЪСПЕ Мт 26.74. Сигурно је да ВЪЗГЛАСИТИ - ВЪСПЪТИ¹² нису
синоними у апсолутном смислу речи - контекстуално су неутрализоване њихове
семантичке разлике, или боље рећи, искоришћена је њихова заједничка инте-
грална семантема 'глас или звук који је изразит, продоран, итд.' У овом контексту
могли би се разматрати и глаголи ГЛАГОЛАТИ - РЕШТИ. Погледајмо ове сло-
венске лексеми и њихове грчке еквиваленте у неким случајевима:

λέγω

1.	КАКО МОЖЕТЕ ДОБРО ГЛЪТИ ЗЛЫ СОУЩЕ	Мт 12.34
	И ВЪЗРЪ ІСА ХОДЕЩА И ГЛЪ СЕ АГНЪЦЪ	Јо 1.36
	И ТЪ РЕЧЕ КЪ НИМА	Лк 24.25
	И РЕЧЪ ТЫ КСИ СИМОНЪ	Јо 1.42

λαλέω

2.	ГЛЪИ КЕЖЕ АЗЪ ГЛЪХЪ ВАМЪ	Јо 6.63
	ГЛЪ ЕИ ІСЪ. АЗЪ КЕСМЪ ГЛЪЕ СЪ ТОВОЮ	Јо 4.26
	ПАКЪИ ЖЕ ИМЪ ІСЪ РЕЧЪ ГЛЪЕ	Јо 18.12
	ЗА СЛОВО КЕЖЕ РЕХЪ ВАМЪ	Јо 15.3

¹⁰ А. С. Львов, Общеславянское и диалектное в лексике памятников старо-
славянской письменности, VII Международный съезд славистов, Славянское языко-
знание, Москва 1978, 269-279.

¹¹ Ю. Д. Апресян, Лексическая семантика, синонимические средства языка,
Москва 1975, 158.

¹² Примери су узети из грађе Старословенског одсека Института за српскохрватски је-
зик у Београду.

3. г̃ла њмоу ты рѣѣ
 ↓ ↓
 лѣγω лѣγω

Мт 26.25

С друге стране, нека апракосна читања (или главе у јеванђељу) почињу са: рѣѣ г̃ла ... али не са: г̃ла г̃да. Ако и претпоставимо да је једна од ових двеју словенских лексема само »стилска резерва« (в. пример под 3.), онда треба одговорити која је то од њих, а на сопствено језичко осећање не смемо се ослонити. Прави одговор могла би дати потпуна синтаксичко-семантичка анализа ова два глагола, њихова дистрибуција у тексту и семантика одговарајућих грчких лексема, одн. све њихове семантичке компоненте.

У радовима чија је тема старословенска лексика, а нарочито у онима који се баве упоредним словенским материјалом, постоји очигледна белина — примери из наше редакције узимају се углавном из *Вукановог*, *Мирослављевог* (ако је прво и једино издање доступно) и *Никољског јеванђеља*. То је до извесне мере оправдано јер су до недавно наша јеванђеља била позната само у најопштијим, каталошким цртама. Показује се, међутим, да извођење појединих закључака захтева познавање шире словенске ситуације и да досадашње судове нови материјал често модификује. Навешћемо само два примера.

Према подацима¹³ за гр. βασιλιζω постоје два словенска еквивалента **вѣлаѣти сѣ** и **погрѣжати сѣ** (у *Остромировом јев.*). У Мт 14.24 *Маринско*, *Зографско* и *Асеманово јев.* имају **вѣлаѣ сѣ** **вѣзнамн**¹⁴ (*βασιλιζόμενον*) како је и код свих наших тетра и апракоса осим у *Мирослављевом јев.* где је **вѣнѣ сѣ** што значи да постоји и трећа лексема **вѣнѣвати сѣ**. У наведеним класичним споменицима и у *Остромировом јев.* у Лк 8.23 стоји: **и нсконѣваѣаѣж сѣ**. и **вѣлаѣж сѣ** (*ἐκωδύνεον*). Тако је у *Мирослављевом јев.* док у свим осталим нашим четворојеванђељима и апракосима, а не само у руским, стоји: **и сконѣваѣаѣоѣ сѣ** и **вѣ вѣдѣ бѣаѣоѣ** осим у *Вукановом јев.* где је ум. **сконѣваѣаѣоѣ сѣ** - **вѣлаѣоѣ сѣ**.

У радовима који се односе на старословенску лексику већ је скренута пажња на један занимљив проблем.¹⁴ Ради се о томе да за исту словенску реч у истим или сличним контекстима има више грчких еквивалената. Тако, на пример, реч **конѣ** има четири грчка еквивалента: *ἄκρον* Мт 24.31, Мк 13.27,

¹³ Р. М. Цейтлин, Лексика старославянског језика, Москва 1977, 46.

¹⁴ Е. М. Верещагин, Выявление смысловых связей между словами первого литературного языка славян с помощью методики цепочки, Советское языкознание, 1 (1973), 89-90.

Лк 16.24; *πέρας* Лк 11.31, 18.5, итд.; *πλήρωμα* Мк 2.21; *τέλος* Мт 10.22, 24.13, Мк 13.13, итд. Према конкорданци се показало да се ове четири грчке речи не преводе само једном словенском — **КОНЬЦЬ** — него и са: **НАУАТЪКЪ, ВРЪХЪ, КРАИ** (у Мт 12.42) и изузетно **ДАЊЪ** (у Мт 17.25 за гр. *τέλος*). А опет ове словенске лексеме, према конкорданци, имају низ нових словенских еквивалената.¹⁵ Само неколико података из наших јеванђеља. Мада се гр. *τέλος* регуларно преводи са **КОНЬЦЬ**¹⁶ ипак *се среће и КОНЬУИНА*. Тако је у класичним споменицима а тако је и у нашим јеванђељима: **И ТЪГДА ПРИДЕТЬ КОНЬУИНА** Мт 24.14. Грчком *πέρας* еквивалент је словенско **КРАИ** у Мт 12.42 (у *Маријинском јев.* је овај стих дописан ћирилицом). Од наших јеванђеља тако је у *Мирослављевом*: **Ѡ КРАѢ ЗЕМЛЕ. У осталима је: Ѡ КОНЬЦА ...,** итд. Старосрпска јеванђељска грађа очигледно претпоставља ово друго решење. Ако се покаже да је оно карактеристика само српске редакције, онда је утолико оправданија тврдња да је за коначне закључке апсолутно потребан увид у читав словенски лексички материјал. Међутим, без обзира на резултате који би се добили једном детаљнијом анализом општесловенске ситуације, српска редакција, као и друге словенске, може бити веома информативна кад је у питању јасније сагледавање и тачније дефинисање логичке организације значења појединих словенских еквивалената који, по свему судећи, лако допуштају семантичку неутрализацију у корист једне семантичке компоненте која им је заједничка, тачније — у корист једне интегралне семантеме.

Редакцијски подаци о лексичким синонимима типа: **ВЕЛИИ - ВЕЛИКЪ, ИСКОНИ - ИСПРЪВА, НАОУ СТИТИ - НАВАДИТИ, СТОУДЕНЬЦЪ - КЛАДАЪЪ,** итд. исто тако су веома значајни па и они треба да буду један од елемената који ће одлучивати о избору текстова за ексцерпирање.

Грецизми одређеног типа — култна лексика која се односи на вршиоце и на предмете култа као и лексика која је везана за поједина занимања — већ су давно уочени и разматрани у старословенској лексикографији. Старосрпска јеванђеља из XIII века — у својим »старијим« секцијама — чувају одређени број грецизама, док се у млађим деловима налазе словенска лексичка решења. Јеванђеља из XIV века су много доследнија кад је у питању чување грчког лексичког фонда, али он у њима није богатији од онога који је карактеристичан за старије секције јеванђеља из XIII века.¹⁷ Нова грађа која ће попунити већ постојећу картотеку Старо-

¹⁵ Нав. дело, 90.

¹⁶ Нав. дело, 89.

¹⁷ Д. Стефановић, Неки аспекти испитивања словенских паралела грчке речи *ἀρχιερεῖς* у црквенословенским јеванђељским и апостолским текстовима српске редакције

словенског одсека можда ће дати и неке нове елементе; али већ и оно што показује досадашња довољно јасно говори о доследности не само једног споменика него читаве групе јеванђељских кодекса из одређеног временског периода.

Из читавог низа прелиминарних радова није нарочито тешко утврдити ових неколико елемената који треба, поред осталих, да одлуче о избору овог или оног текста. Већ постојећи радови о појединим српским јеванђељима или о појединим питањима која су везана за њих, регистар уз *Маријинско јев.*, његов критички апарат и конкорданца довољни су да се не превиде значајнији већ познати као и нови подаци. Стварна тешкоћа је, међутим, у великом броју јеванђеља српске редакције у чему ја опасност да лексика неких од њих не уђе у грађу. Ипак, овако дугорочан пројекат увек даје могућност да се већ постојећи фонд попуни новом грађом и да будући циклични Речник српске редакције јеванђељског текста пружи не само максималан лексички фонд него да омогући и друге лингвистичке и филолошке синтезе.

у XII, XIII и XIV веку, *Balkanica X*, Београд 1979, 51-74; Г. Јовановић, »Накнадна« ре-
цизација у српским јеванђељима XIV века, Научни састанак слависта у Вукове дане, X, Бео-
град-Приштина 1978, (у штампи).

Summary

CONSIDERATIONS CONCERNING THE CRITERION FOR THE SELECTION
OF MATERIAL FOR THE OLD CHURCH SLAVONIC DICTIONARY
OF THE SERBIAN REDACTION

On the basis of the until now excerpted material it is possible to define certain criteria regarding future selection of the Serbian redaction evangelical texts, also some criteria about the kind of information the future dictionary should contain. Among the others there are: a) the maximum vocabulary of the Serbian redaction; b) the relationship of this vocabulary to the classical Old Slavonic monuments and the other Slavonic redactions; c) the possible semantic-syntactic relations present in the Serbian redaction; d) the hitherto known textological versions of the evangelical texts of the Serbian redaction; in addition: synonymy, polysemy, etc.

SLOVO

31

ČASOPIS STAROSLAVENSKOG ZAVODA U ZAGREBU

ZAGREB 1981.

S L O V O

**ČASOPIS STAROSLAVENSKOG ZAVODA
»SVETOZAR RITIG«
Instituta za filologiju i folkloristiku, p.o. Zagreb**

Izlazi jedanput godišnje

UREDNIŠTVO: 41000 ZAGREB, DEMETROVA 11

BROJ: 31

**Urednički odbor:
ANICA NAZOR, MARIJA PANTELIĆ,
JOSIP TANDARIĆ**

**Glavni urednik:
ANICA NAZOR**

**Odgovorni urednik:
BISERKA GRABAR**

**Tehnički urednik:
JOSIP MILIĆ**

**Lektor tekstova na hrvatskom jeziku:
ZRINKA VUKOVIĆ**

**Korektori:
JASNA VINCE, ANICA VLAŠIĆ-ANIĆ**

**Ovaj broj časopisa »Slovo« izlazi uz financijsku pomoć Republičke zajednice za znanstveni rad
SR Hrvatske, SIZ-VII.**

Tisak: Štamparski zavod »Ognjen Prica«, Zagreb, 1982.